

УДК 347.23

ПРОБЛЕМА ВИДІЛУ ТА ПОДІЛУ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛЬНОГО ТА СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Мічурін Є. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті досліджена проблема поділу та виділу майна подружжя. Дослідження ведеться з урахуванням норм сімейного та цивільного законодавства. Наведено відмінності поділу та виділу майна подружжя. Розглядається порядок користування майном подружжя. Сформульовано поняття поділу та виділу майна подружжя.

Ключові слова: виділ, поділ, майно подружжя, спільна власність, власність подружжя.

Аннотация: В статье исследована проблема раздела и выдела имущества супругов. Исследование ведется с использованием норм семейного и гражданского законодательства. Приведены отличия раздела и выдела имущества супругов. Рассматривается порядок пользования имуществом супругов. Сформулировано понятие раздела и выдела имущества супругов.

Ключевые слова: выдел, раздел, имущество супругов, общая собственность, собственность супругов.

Annotation: We investigated the problem of separation and division of marital property. Research conducted over family and civil law. Shows the differences of division and separation of marital property. We consider the procedure for the use of property of the spouses. Courtesy of the concept of separation and division of marital property.

Key words: separation, division of marital property, joint property ownership couple.

Проблема поділу та виділу майна подружжя є актуальною тому, що тут слід брати до уваги норми Сімейного кодексу України (далі – СК України) та Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). За загальним правилом майно набувається подружжям у спільну сумісну власність. Утім виникає необхідність поділу цього майна чи його виділу. Визначення поділу та виділу майна подружжя, його правила та співвідношення між собою окремих норм СК України та ЦК України викликають зацікавленість та не є усталеними як у теорії, так і у практиці правозастосування.

Все це зумовлює необхідність наукового пошуку навколо низки цих проблем. Зокрема вимагає чіткого визначення що слід розуміти під поділом та виділом майна подружжя, у яких випадках це може відбуватися і як саме. Крім того, вимагає аналізу співвідношення окремих положень цивільного та сімейного законодавства, що врегульовують вказані правовідносини.

Останнім часом розв'язанню вказаних проблем були присвячені окремі праці. Зокрема, І. В. Жилінковою був написаний науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України де поділ та виділ майна подружжя досліджувалися у контексті їх подання у вказаному нормативному акті [1]. Окремі вчені розглядали практичні аспекти поділу та виділу нерухомого майна [2]. Утім у контексті цивільного та сімейного законодавства в цілому вказані проблеми досліджені не були. Отже невирішеною залишається проблема виділу та поділу майна подружжя в контексті цивільного та сімейного законодавства в цілому.

Метою цієї статті є вирішення проблеми виділу та поділу майна подружжя в контексті цивільного та сімейного законодавства. Завданням є аналіз чинного законодавства України та доктрини щодо виділу та

поділу майна подружжя та формулювання на цій основі науково-обґрунтованих висновків.

Законодавство України встановлює право на розпорядження часткою у майні, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Воно регламентовано у ст. 67 СК України, де встановлено, що дружина, чоловік мають право укласти з іншою особою договір купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання (догляду), застави щодо своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя лише після її визначення та виділу в натурі або визначення порядку користування майном.

За загальним правилом майно набувається подружжям у спільну сумісну власність (ст. 60 СК України). Оскільки згідно зі ст. 65 СК України подружжя вправі розпоряджатися майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, вони за спільної згодою можуть укласти договір купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання (догляду), застави спільно нажитого майна. Утім ст. 67 СК України стосується випадків, коли кожен з подружжя за своїм власним волевиявленням, незалежно від волевиявлення іншого з подружжя бажає здійснити відчуження чи передати у заставу те майно, що припадає на його частку. За існування спільної сумісної власності майно подружжя є неподілимим (не має виділених часток) та дії щодо нього подружжя можуть здійснювати за спільною згодою – ст. 65 СК України. Для самостійного розпорядження спільно нажитим майном одним з подружжя це майно має бути поділимим.

Частина 1 ст. 67 СК України дає кожному з подружжя право розпоряджатися своєю часткою у праві спільної власності після її визначення; виділу в натурі; визначення порядку користування майном (часткою) у праві спільної власності подружжя. У доктрині професор І. В. Жилінкова обґрунтувала позицію, що для розпорядження часткою у спільній

власності подружжю не є обов'язковим визначати порядок користування майном [1, с. 367]. Спільна часткова власність у подружжя на спільно нажиті ними у шлюбі майно виникає після укладення договору про визначення часток у праві власності на майно подружжя. Право власності виникає згідно зі ст. 334 ЦК України. Частки у праві власності подружжя у договорі визначаються як $\frac{1}{2}$ кожному з подружжя. Визначення порядку користування майном (часткою) у праві спільної власності подружжя є можливим за відповідним договором подружжя. Якщо подружжя не дійде згоди щодо порядку користування майном (часткою), він може бути визначений судом.

Одним з варіантів здійснити відчуження чи заставу майна одним з подружжя з спільної власності є визначення частки цього майна у праві власності подружжя та виділ майна в натурі. Результатом виділу майна у натурі є припинення спільної власності і виникнення одноособової власності через виділ окремих речей. Так, виділ у натурі майна з спільної власності подружжя щодо домоволодіння (одноквартирного будинку) є можливим з облаштуванням окремого виходу для кожного з власників. Можливість чи відсутність такої щодо виділу майна в натурі щодо будівель встановлюється будівельно-технічною експертизою. Згідно із ст. 364 ЦК України договір про виділ у натурі частки з нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Частина 2 статті 183 ЦК України встановлює, що неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення. У разі, якщо річ є виходячи з її природних властивостей неподільною, виділ такої речі як окремої не є можливим. Так, неможна виділити частку з автомобіля в натурі без втрати його властивостей, можливості використання як окремої речі. До житла відповідні вимоги висуваються особливими санітарними та технічними вимогами. Так, квартира є об'єктом нерухомості, що має свої особливості, у квартирі виділ частки квартири в натурі, має свої труднощі. Якщо квартира не знаходиться на першому – другому поверсі нерідко неможливо облаштування окремого входу в виділене житлове приміщення. Іноді виділ у натурі неможливий і тоді питання розмежування може бути вирішене шляхом встановлення порядку користування квартирою. При цьому житлова площа буде поділена між співвласниками, а загальні місця (санітарного призначення, кухня, коридор) залишаться у спільній власності. Можливість виділу визначається будівельно-технічною експертизою. При поділі майна подружжя інший з подружжя, що стає учасником спільної часткової власності має право переважної купівлі майна перед іншими особами (ст. 362 ЦК України).

Частка у праві власності може бути ідеальною та реальною. В першому випадку це є абстрактна частка – $\frac{1}{2}$. На реальну частку припадає певне майно, яким особа реально користується (вправі користуватися). Необхідність у визначенні ідеальних часток виникає, наприклад, при даруванні житла подружжям своїй дитині. Так, при приватизації житла подружжям у свідоцтві про право власності органи приватизації окремих областей України (наприклад,

Харківської) не вказували частки кожного з учасників у праві власності. Через це виникла потреба в укладенні договору про визначення ідеальних часток, де визначені частки кожного з учасників спільної власності – по $\frac{1}{2}$ згідно з ч. 1 ст. 67 СК України. Цей договір долучається до свідоцтва про право власності на житло і встановлює спільну часткову власність на це майно.

Щодо реального користування часткою, то тут за ступенем юридичного оформлення можна умовно поділити таке користування на так би мовити «юридично оформлене користування часткою нерухомого майна» і «юридично не оформлене користування часткою нерухомого майна». В першому випадку особа користується майном, яке припадає на її ідеальну частку у праві спільної часткової власності за спільним погодженням із іншим учасником спільної часткової власності (ч. 1 ст. 358 ЦК України). Якщо спорів у користуванні майном між учасниками спільної часткової власності не виникає й вони не бажають юридично оформлювати право користування, наприклад, через укладення договору, таке користування певними приміщеннями не є оформленим. Юридичне оформлення права користування майном, що перебуває у спільній частковій власності подружжя відбувається через договір про порядок користування майном чи рішення суду.

Таким чином можливим є не оформлене письмово користування часткою майна. Згідно із статтею 358 ЦК України право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. Письмова форма цієї згоди не вимагається. Втім, подружжя можуть укласти письмовий договір про порядок користування нерухомим майном, що знаходиться у спільній частковій власності. Якщо в учасників спільної часткової власності виникає спір щодо порядку користування майном, кожен з них вправі подати відповідний позов до суду. Суд при розгляді справи має врахувати порядок користування майном, що склався, розмір часток, побажання, інтереси учасників спільної часткової власності, реальну (технічну) можливість визначення права користування майном, яке перебуває у спільній частковій власності.

З урахуванням вимог ч. 1 ст. 67 СК України результатом виділу частки з спільного майна в натурі є припинення спільної власності та виникнення в кожного з подружжя права власності на окрему річ, що виникає через виділ. Поділом є визначення часток у спільній власності. Це може вести до визначення порядку користування майном (часткою). Поділ веде до припинення спільної сумісної власності подружжя та виникнення спільної часткової власності на майно.

Частина 2 ст. 67 СК України встановлює, що дружина, чоловік мають право скласти заповіт на свою частку у праві спільної сумісної власності подружжя до її визначення та виділу в натурі. Цивільне та сімейне законодавство не вимагає визначення часток у праві спільної сумісної власності при складенні заповіту. Крім того, згідно із ст. 1243 ЦК України подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної

власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті. За життя дружини та чоловіка кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту. Така відмова підлягає нотаріальному посвідченню. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя.

Способи та порядок поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя визначені у ст. 71 СК України. Стаття 69 СК України встановлює, що поділ майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя є правом, але не обов'язком подружжя. Поділ майна може бути здійснений подружжям незалежно від розірвання шлюбу. Поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя базується на тому, що загальним правовим режимом власності для майна подружжя, яке набуте ними у шлюбі є спільна сумісна власність (ст. 60 СК України). Цим майном подружжя володіє, користуються та розпоряджається разом. Зокрема, житлом, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя вони користуються спільно, зазвичай не визначаючи частки квартири, житлового будинку, якими може користуватися кожен з них. При володінні та розпорядженні спільним майном подружжя мають узгоджувати свої дії, доходити згоди з приводу визначення долі майна (відчуження, ремонту, відновлення, реконструкції), його обслуговування та підтримання у належному стані.

Право на самостійне визначення кожним з подружжя долі майна, що спільно нажито подружжям може бути здійсненим після виділу чи поділу майна з визначенням кожному з подружжя частки майна, яке йому належить. Частина 2 ст. 69 СК України встановлює, що договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ нерухомого майна дружині, чоловікові зі складу усього майна подружжя має бути нотаріально посвідчений. Згідно із ч. 1 ст. 67 СК України дружина, чоловік мають право укласти з іншою особою договір купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання (догляду), застави щодо своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя лише після її визначення та виділу в натурі або визначення порядку користування майном.

У ст. 71 СК України встановлено, що майно, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. Спосіб поділу спільного майна судом визначається з урахуванням інтересів як кожного з подружжя, так і неповнолітніх дітей, стану їх здоров'я. Враховується забезпеченість житлом кожного з подружжя, наявність іншого житла, яке перебуває у їхній особистій приватній власності (придбано до шлюбу, набуто у спадок одним з подружжя, подароване одному з подружжя). Враховуються особливості складу самого майна. Так, якщо один з подружжя не має посвідчення водія відповідної категорії, а поділу підлягає майно подружжя, у складі якого є транспортний засіб за можливості виділення іншого рівноцінного за вартістю майна іншому з подружжя транспортний засіб передається тому з подружжя хто має

відповідне посвідчення водія, фактично користується ним.

Пріоритетним способом поділу майна подружжя є його поділ у натурі (п. 1 ч. 1 ст. 71 СК). Поділ майна в натурі застосовується, якщо після цього залишиться можливість його подальшого використання за призначенням. Другий спосіб поділу майна подружжя полягає у сплаті іншому з подружжя грошової компенсації замість його частки праві спільної сумісної власності (ч. 4 ст. 71 СК України). Цей спосіб може застосовуватися разом з поділом майна у натурі, коли іншому з подружжя дістається менше за вартістю майно. Третій спосіб поділу майна подружжя полягає у визнанні за кожним з них права власності на частку у неподільному майні. Він передбачає встановлення часток у праві власності (1/2, 1/3 тощо) на спільне неподільне майно (квартиру, автомобіль тощо). Так, у спорах про поділ будинку в натурі учасникам спільної часткової власності на будинок може бути виділено відокремлену частину будинку, яка відповідає розміру їх часток у праві власності. Якщо виділ технічно можливий, але з відхиленням від розміру часток кожного власника, суд з врахуванням конкретних обставин може провести його зі зміною у зв'язку з цим ідеальних часток і присудженням грошової компенсації учаснику спільної власності, частка якого зменшилась. При поділі жилого будинку суд зобов'язаний зазначити в рішенні, яка відокремлена (ізолювана після переобладнання) частина будинку конкретно виділяється і яку частку в будинку вона складає, а також, які підсобні будівлі передаються власнику.

Потребує виокремлення договір про поділ майна, результатом якого є визначення з сумісного майна часток. За цим договором спільна сумісна власність стає спільною частковою. На відміну від цього договір про порядок володіння та користування майном визначає порядок володіння та фактичного користування майном, що знаходиться у спільній частковій власності. Він укладається, коли треба визначити, хто саме якою частиною майна у реальному наповненні має право безпосередньо користуватися.

Договори про порядок володіння та користування майном укладаються щодо квартири чи земельної ділянки, іншої нерухомості, що перебуває у частковій власності та щодо якої необхідно визначити порядок користування частками. Адже право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. Співвласники можуть домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю.

При поділі майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя слід розрізняти категорії «розмір частки майна дружини та чоловіка, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» (ст. 70 СК України) та «частку у неподільному майні, що переходить до кожного з подружжя». «Розмір частки (частина) майна дружини та чоловіка, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» - це поділ на дві умовно рівні частини майна, яке було нажито подружжям у шлюбі. Він потрібен для того, щоб уявляти скільки саме майна при поділі припадає на кожного з подружжя. «Частка у майні, що переходить до кожного з

подружжя» вказує на виникнення спільної часткової власності на окреме визначене майно. До неї в подальшому застосовується переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України). Отже якщо у подальшому поділене майно, що перейшло у спільну часткову власність буде продаватися інший учасник спільної часткової власності зобов'язаний письмово повідомити інших співвласників про намір продати свою частку, вказавши ціну та інші умови, на яких він її продає.

При поділі майна спільна власність подружжя може перетворитися на одноособову, коли, скажімо, кожному з подружжя у результаті поділу дістанеться окрема квартира з двох, що є однаковими за вартістю з спільно нажитого у шлюбі майна. Якщо вартість різних об'єктів з спільно нажитого у шлюбі майна є різною закон передбачає можливість присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку. Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених цивільним законодавством України (ч. 4 ст. 71 СК України). Присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду (ч. 5 ст. 71 СК України).

Поділу підлягають не лише речі, що нажиті подружжям спільно під час шлюбу, але й право вимоги (зокрема, за договорами позики) та боргові зобов'язання подружжя. Тому, при розрахунку вартості майна подружжя, яке перейде в результаті поділу кожному з подружжя має враховуватися не лише вартість речей, але й те, кому з них перейде право вимоги за договором позики та хто з них буде сплачувати заборгованість за кредитними чи іншими зобов'язаннями і у якій сумі. Так, якщо подружжя придбало у кредит квартиру, що була поділена між ними, то пропорційному поділу підлягає й залишок заборгованості за договором кредиту. У законі встановлено, що якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. При цьому суд бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

У доктрині І.В. Жилінковою однією з перших була висловлена слухна позиція, що той з подружжя, хто не є учасником товариства не набуває

відповідних корпоративних прав (права брати участь в управлінні та інших). Другий з подружжя вправі: одержати свою частку у спільному майні за рахунок іншого майна та при цьому не звертає своїх вимог до майна товариства; вимагати визнання за ним права на частину доходу товариства; майна, одержаного учасником у разі виходу з товариства; майна, одержаного учасником товариства у разі ліквідації товариства [1, с. 390]. Речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей ураховується при присудженні іншого майна другому з подружжя. Це означає, що при визначенні частки у вартості майна подружжя, що поділяється враховується вартість речі для професійних занять і той з подружжя, якій одержав таку річ у власність має одержати іншого майна на меншу вартість ніж другий з подружжя.

Висновки:

1. Результатом виділу частки з спільного майна є припинення спільної власності та виникнення в кожного з подружжя права власності на окрему річ, що виникає через виділ. Поділом є визначення часток у спільній власності. Це веде до припинення спільної сумісної власності подружжя та виникненню спільної часткової власності на майно.

2. Якщо річ є подільною (після поділу залишиться можливість подальшого використання майна за призначенням) застосовується поділ майна подружжя у натурі. Крім того припускається сплата іншому з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності. Останній спосіб може застосовуватися разом з поділом майна у натурі, коли іншому з подружжя дістається менше за вартістю майно. Наступний можливий спосіб поділу майна подружжя полягає у визнанні за кожним з них права власності на частку у майні.

3. Потребує виокремлення договір про поділ майна, результатом якого є визначення з сумісного майна часток. За цим договором спільна сумісна власність стає спільною частковою. На відміну від цього договір про порядок володіння та користування майном укладається при визначенні хто з подружжя якою саме частиною майна вправі користуватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / За ред. І.В. Жилінкової. – Х.: Ксилон, 2008.
2. Мічурін С.О. Практичні аспекти поділу та виділу нерухомого майна / С.О. Мічурін // Нотаріат для вас. – 2010. – №6. – С. 8-14.